

APIBRĖŽIMO IR TAPATUMO KOLIZIJA: LIETUVOS KARAIMŲ SOCIALINIO STATUSO KLAUSIMU XIX AMŽIAUS PIRMOJOJE PUSĖJE*

Tamara Bairašauskaitė

Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, LT-01108 Vilnius, Lietuva

---

IVADAS

Aiškinantis buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (toliau – LDK) gyventojų socialinį statusą Rusijos imperijoje, būtina atsižvelgti į tai, kad atskirų gyventojų grupių buvęs socialinis statusas dažnai nesutapo su formaliuoju, kurį apibrėžė imperijos įstatymai. Rusijos socialinė politika prisijungtų teritorijų gyventojų atžvilgiu ne itin paisė LDK feodalinės tradicijos, nors, unifikuojant visuomenės socialinę struktūrą, neatsisakyta galimybės atsižvelgti į jų buvusias teises ir privilegijas. Kartu Rusijos socialinis tikslas – sukurti reglamentuotą sistemą luominių grupių, turinčių apibrėžtas teises ir atliekančių atitinkamas pareigas valstybei, jas atskirti taikant tikybės kriterijų – sudarė sąlygas atsirasti prieštaravimui tarp buvusios, mentalinėje sąmonėje užfiksuotos padėties ir siūlomo statuso, kuriam analogijų semtasi Rusijos imperijos visuomenės struktūroje. Būtent šioje vietoje, kaip taikliai pastebėjo Elise Kimerling Wirtschafter, „tarp teisinių apibrėžimų ir socialinių ekonominių realiųjų vyko dialogas, kuriame dalyvavo valstybiniai ir politiniai veikėjai, bendrijos ir privatūs asmenys“¹. Dialogas mezgėsi ryškėjant prieštaravimams tarp tradicijos, mentaliteto, valdžios primestų normų ir kasdienio gyvenimo realiųjų. Itin stiprų dialogo poreikį jautė savito statuso etnokonfesinės grupės, buvusios LDK visuomenėje atlikusios valdovų apibrėžtus visuomeninius ir socialinius vaidmenis, kurių jos neteko po Abiejų Tautų Respublikos padalijimų. Tokioje situacijoje atsidūrė negausi Lietuvos karaimų bendruomenė, valdovų privilegijomis kitados išskirta kaip savivaldžiai besitvarkanti nekrikščionių grupė, turėjusi bendruomenės žemę ir paskirų žemės valdų, savo maldos namus ir mokyklas, atlikusi sargybos ir pilių apsaugos prievolę, besivertusi karyba, daržininkyste, amatais ir prekyba, bet nemokėjusi maito mokesčio. Po padalijimų kolektyvinis bendruomenės statusas akivaizdžiai smuko, buvusi karaimų teisė į savivaldą ir nuosavą vaitą Trakuose neatitiko Rusijoje taikyto luominės savivaldos modelio ir virto fikcija. Formalus karaimų priskyrimas mokesčiniam miestiečių luomui nesaugojo nuo

---

* Straipsnis parengtas pagal pranešimą, skaitytą trečiojoje tarptautinėje konferencijoje „The Weakest Minorities: Reconstructing Europe of Local Cultures“, 2005 m. gegužės 13–14 d., Vilnius.

¹ Э. К. Виртшафтер, *Социальные структуры: различия в Российской империи*, Москва, 2002, с. 41.

socialinio nuosmukio. Tolydžio nyko išoriniai saitai, suteikiantys bendruomenei kolektyvinį statusą nepriklausomai nuo atskirų jos narių socialinės padėties.

Blogėjanti bendruomenės padėtis, jos narių suvokimas, kad prarandamos buvusios teisės ir laisvės, išsprendimas į miestiečių luomą, ribojęs socialinio mobilumo galimybes, sukėlė prieštaravimą tarp bendruomenės įsitikinimo, kad susiklosčiusi tradicija jai suteikia išskirtinę vietą Lietuvos visuomenėje, ir valdžios siekio kurti stambių luominių grupių visuomenę, absorbuojančią smulkias gyventojų grupes. Karaimų socialinio statuso aiškumą temdė nenuosekli valdžios politika, labiau nukreipta į teisinį karaimų atskyrimą nuo žydų, bet nespėdusi jų visiškos integracijos su miestiečiais klausimo.

Lietuvos ir Lenkijos istoriografija, itin fragmentiškai tyrinėjusi karaimų padėtį LDK iki XVIII a. pabaigos, liko indiferentiška XIX a. aktualijoms, nors nevengė operuoti to laikotarpio empiriniais duomenimis². Taigi šis straipsnis yra pirmasis bandymas aiškintis, kaip kito Lietuvos karaimų padėtis, taip pat panagrinėti, kaip karaimų bendruomenė reagavo į socialinį iššūkį, XIX a. I pusėje grėsiantį sunaikinti jos kolektyvinį statusą, kartu ir kolektyvinį tapatumą, kokiomis priemonėmis ji bandė užmegzti dialogą su Rusijos valdžia, siekdama platesnių teisių, ir koks buvo šio dialogo rezultatas.

BENDRUOMENĖS PADĖTIES RAKURSAI

XIX a. I pusėje Rusijos imperijos teritorijoje karaimai gyveno Vilniaus, Voluinės, Chersono ir Taurijos gubernijose. Ko gero, jų tikslus skaičius nenustatytinas, bet skirtingų metų duomenys leidžia atkurti bendruomenės demografinį vaizdą. Abraomas Firkovičius XIX a. 6-ojo dešimtmečio vidurio pažymoje, skirtoje Vilniaus generalgubernatoriui Vladimirui Nazimovui, minėjo, kad Rusijos imperijos Pietų ir Vakarų gubernijose pagal „paskutinį surašymą“, t. y. 1851 m. reviziją, karaimų buvo 2972 vyrai ir 2943 moterys³. Aptariamuoju laikotarpiu Lietuvoje egzistavo dvi karaimų bendruomenės. Vilniaus gubernijos Upytės apskrityje (nuo 1843 m. – Kauno gubernijos Panevėžio apskritis) Naujamiesčio miestelio karaimų bendruomenė faktiškai buvo išsisklaidžiusi, nors pagal gyventojų surašymus jai buvo priskirta keliasdešimt šeimų. XIX a. viduryje Naujamiesčio bendruomenei priklausė apie pusantro šimto vyrų, tačiau dauguma jų miestelyje negyveno – buvo pasklidę po apylinkes arba persikėlę į kitas Lietuvos gyvenvietes.

Bendruomenės padėtį vaizdingai aprašė Sevastopolio vyriausiasis hazanas Gabrielius Firkovičius, rūpinęsis prikelti vieną seniausių LDK karaimų bendruomenių. 1854 m. jis kreipėsi į Panevėžio žemės teismą tikėdamasis jo palankaus sprendimo bendruomenės ir Naujamiesčio savininkų Karpių byloje. Rašte teismui jis pateikė informaciją, kurią, galimas

² Apie karaimų praeities tyrimus tarpukario laikotarpiu Lenkijoje žr.: J. Tyszkiewicz, *Studia nad Mongołami, Kipczakami, Karaimami w Warszawie w latach 1919–1939, Kipčiakų tiurkų Orientas Lietuvoje. Istorija ir tyrimų perspektyva*, Vilnius, 1994, p. 103–111; A. Szyszman, *Osadnictwo karaimskie na ziemiach Wielkiego Księstwa Litewskiego*, Wilno, 1936; V. Raudeliūnas, R. Firkovičius, *Teisinė karaimų padėtis Lietuvoje, Socialistinė teisė*, Vilnius, 1975, Nr. 4, p. 48–53; G. Pełczyński, *Najmniejsza mniejszość. Rzecz o Karaimach polskich*, Warszawa, 1995; H. Kobeckaitė, *Lietuvos karaimai*, Vilnius, 1997; S. Szyszman, *Karaizmas*, Vilnius, 2000; D. Karvelis, *Rytietiškos mažumos Radvilų Biržų kunigaikštystėje XVI a. pabaigoje – XVII a. viduryje, Lokalinės bendrijos tarpdalykinio požiūriu*, Vilnius, 2004, p. 36–44.

³ A. Firkovičiaus 1856 m. liepos 17 d. raštas V. Nazimovui, *Lietuvos valstybės istorijos archyvas* (toliau – *LVI*), f. 378, BS, 1847, b. 436, l. 90v.

dalykas, jam suteikė bendruomenės nariai. Mat į Naujamiestį atvyko kaip oficialus asmuo, kurį siuntė Taurijos karaimų dvasinė valdyba, pavesdama ištirti padėtį ir rasti būdų, kaip pagelbėti smunkančiai bendruomenei. Pagrindinis argumentas, kuriuo grindė bendruomenės teisę išlikti, buvo jos senumas, siekęs keturis šimtus metų, Lietuvos didžiųjų kunigaikščių ir Lenkijos karalių privilegijos, suteikusios karaimams žemės valdų ir skyrusios saikingus mokesčius, o tai leido verstis žemdirbyste ir amatais, gyventi patogiai bei pasiturinčiai, tvarkingai atlikti prievoles. Bendruomenė turėjusi *sinagogą* (taip nurodyta šaltinyje) ir mokyklą, palaikiusias dvasinį gyvenimą. Pasak rašto autoriaus, karaimų vargai prasidėjo tada, kai Naujamiesčio dvaro ir miestelio savininku tapo Eustachijus Karpis, pamynęs buvusių savininkų tradiciją atsižvelgti į karaimų teises ir laisves. Naujasis savininkas ėmęs engti visus miestiečius, nusavino jų žemės sklypus. Nuskurdinti miestiečiai 1815 m. kreipėsi į teismą bandydami įrodyti teisę į žemę, tačiau pralaimėjo bylą. Nepaisant to, kad karaimai pateikė teismui buvusių LDK valdovų dovanojimo raštus ir privilegijas, 1826 m. iš jų buvo atimta nuosavybės teisė į žemę ir pareikalauta mokėti činšą. Taip karaimai smuko iki valstiečių lygio. Tik 1840 m. jie ryžosi skųstis vietinei valdžiai ir pačiam imperatoriui prašydami skirti jiems žemę ir nurašyti išdo mokesčių bei zemskinių prievolių skolą, kurią sudarė 4383,86 sidabro rubliai, nes kurį laiką neįstengė mokėti mokesčių. Naujamiesčio karaimų bylos sprendimas užtruko keletą metų, kol buvo surinkti duomenys apie bendruomenę ir jos skolas. Vilniaus generalgubernatorius parengė pažymą vidaus reikalų ministrui, kuris savo nuomonę pateikė svarstyti Ministrų komitetui. Pastarasis sutiko skirti ilgalaikį terminą bendruomenės skoloms sumokėti, tačiau neatsižvelgė į prašymą grąžinti bendruomenės nuosavybę. Per tą laiką, patyrę E. Karpio spaudimą ir „baimindamiesi netekti duonos kąsnio ir net gyvybės“, karaimai atsisakė pretenzijų į savo žemę. Tačiau jie neketino virsti E. Karpio valdos nuomininkais: dauguma sėsliai ūkininkavusių šeimų išsinuomojo smukles, kiti pragyveno bernaudami arba versdamiesi padieniais darbais, o seniau besiglaudžiantys pasiturinčiose šeimose išsivaikščiojo kas kur. G. Firkovičius netgi surinko statistinius duomenis apie Naujamiesčiui priskirtus karaimus ir, siekdamas vaizdingiau iliustruoti padėtį, suskirstė juos grupėmis. Pagal jį, XIX a. viduryje tik vienas Naujamiesčio bendruomenės narys, Markas Juchnevičius, turėjo nekilnojamąją nuosavybę Panevėžyje, o trys jo sūnūs buvo smulkūs tarnautojai Trakuose. Sėsliai įsikūrę 34 bendruomenės vyrai nuomojo smukles ir galėjo užtikrinti šeimoms pragyvenimą. 37 vyrai neturėjo nuolatinės gyvenamosios vietos, Panevėžio apskrities kaimuose ir smuklėse glaudėsi kamininkais, užsidirbo pragyvenimui padieniais darbais, bet 6 jų turėjo smulkią tarnybą. 29 vyrai buvo vieniši, našlaičiai ir neįgalieji, o apie 32 vyrus apskritai nebuvo žinių, kaip rašė G. Firkovičius, „gyvena kažkur toli“, galbūt Trakuose ir Trakų apskrityje, arba „išvyko nežinoma kryptimi“.

G. Firkovičiaus raštas tik patvirtino susiklosčiusią padėtį: Naujamiesčio karaimų bendruomenė negrįžtamai sunyko, praradusi žmogiškąjį potencialą ir netekusi svarbių bendruomenės požymių: „nėra sinagogos, mokyklos, dvasininko ir seniūno, [...] nevyksta bendruomenės sueigos [...]“. Jis teigė, kad tai žlugdė bendruomenės narių dvasią ir moralę: „nenorom ji virto tamsuolių bendruomene, nes jaunoji karta neteko galimybės mokytis ir lavintis, todėl nesunkiai galėjo nukrypti nuo doros kelio, prarasti moralę ir dorą gyvenimo būdą, kuriais garsėjo jų protėviai“. G. Firkovičiaus siūlymas sudaryti materialines sąlygas Naujamiesčio karaimams vėl susitelkti ir sustiprėti ekonomiškai, apgyvendinus juos valstybės išdui priklausančioje Senojo Panevėžio fermoje ir 15 metų leidus mokėti lengvatinius mokesčius, buvo gana racionalus ir nesikirto su valdžios

ekonomine politika. Kartu jis prašė leisti karaimams įrodyti teisę į žemę Naujamiestyje. Tačiau, atrodo, šie siūlymai nebuvo rimčiau svarstyti⁴.

Vis dėlto Naujamiėsčio karaimų bendruomenė formaliai išliko. Per visus XIX a. I pusės gyventojų surašymus Naujamiėsčio karaimai pateikdavo atskirus revizijos sąrašus, nurodydami, kad priklauso šiam miesteliui. 1858 m. čia buvo surašyta 150 vyriškos lyties karaimų sielų⁵.

XIX a. I pusėje Lietuvoje realiai egzistavo viena karaimų bendruomenė, nuo seno įsikūrusi Trakų mieste (Vilniaus gubernija, Trakų apskritis). 1799 m. duomenimis, Naujuosiuose Trakuose gyveno 35 suaugę vyrai ir 32 suaugusios moterys. Karaimų šeimose augo 23 berniukai ir 20 mergaičių, o tai reiškė, kad šeimos buvo mažavaikės⁶. Nežinoma, kiek jų gyveno Senuosiuose Trakuose. XIX a. viduryje Trakuose iš viso buvo 256 karaimai vyrai ir 258 moterys⁷. Trakų karaimų bendruomenė gyveno savo žemėje ir sudarė atskirą parapiją, turėjusią savo maldos namus – kenesą. Itin aktyviai gynė buvusias teises ir privilegijas, manydama, kad tik karaimams priklauso būti vienintele nekrikščioniška miesto bendruomene. Kai 1804 m. paskelbus „Žydų nuostatus“, kurie numatė žydų išskeldinimą iš kaimų ir smuklių, šie ėmė kurtis Trakuose, karaimų bendruomenė 1810 m. Trakų žemės teisme iškėlė bylą, įrodinėdama, kad Lenkijos karalių privilegijos suteikė teisę šiame mieste gyventi tik karaimams. Žemės teismas pripažino, kad žydus reikėtų išskeldinti, ir perdavė bylą Vilniaus vyriausiajam teismui, kuris šiuo klausimu turėjo parengti dokumentus Valdančiajam Senatui. Per tą laiką žydai sėsliai įsikūrė Trakuose, įsigijo nekilnojamąjį turtą ir pradėjo savo verslą, taip pat įsteigė mokyklėlę ir ligoninę, todėl neketino iš čia pasitraukti, savo poziciją sutvirtindami 1665 m. Jono Kazimiero privilegija, suteikta *Trakų žydams*, kurios nuorašą gavo iš Trakų magistrato aktų, taip pat remdamiesi 1814 m. gruodžio 9 d. Aleksandro I įsaku, leidusiu žydams verstis prekyba ir amatais sėsłumo ribos gubernijų ir apskričių centruose⁸. Karaimų bendruomenė, pasipiktinusi laisva privilegijos interpretacija, dar kartą suabejojo žydų teise gyventi mieste. Jos įgaliotinis Abraomas Lavreckis 1824 m. Trakų magistratui įteikė prašymą patikrinti, ką skelbia karališkosios privilegijos, ir į jas atsižvelgti, nes „nėra žinoma atveju, kad nebūtų atsižvelgiama į valdovų privilegijas, kam jos bebūtų skirtos, arba, kad jos būtų iškraipomos“. Taip pat skundėsi, jog žydai savinasi karaimų privilegijas ir atima iš jų pragyvenimo šaltinius, stumdami iš miesto prekybos⁹. Magistratas, saugojęs 1665 m. liepos 10 d. Jono Kazimiero privilegijos originalą, patvirtino, kad joje minimi Trakų žydai, tačiau 1670 m. kovo 31 d. karaliaus Mykolo Višnioveckio konfirmacinė privilegija jau konkrečiai mini žydus karaimus. Taigi padarė išvadą, jog Jono Kazimiero privilegija skirta tik karaimams. Be to, magistratas pridūrė, jog remiantis

⁴ G. Firkovičiaus 1854 m. raštas Panevėžio žemės teismui, juodraštis, *Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyrius* (toliau – *LMAB*), f. 301–276, l. 1–4, 6–9.

⁵ Žinios apie Naujamiėsčio karaimų bendruomenę, 1860 m. lapkričio 30 d., *LVIA*, f. 378, BS, 1847, b. 436, l. 168.

⁶ Regestr spisania dusz tak męskich, tak białogłowskich Karaimów Nowo Trockich, 1799 Juli 12 nowego stylu, *LMAB*, f. 301–139, l. 1.

⁷ *LVIA*, f. 378, BS, 1847, b. 436, l. 90v.

⁸ Išrašas iš Vilniaus civilinio gubernatoriaus 1826 m. rugpjūčio 22 d. raporto Valdančiajam Senatui dėl Trakų karaimų ieškinio, kad uždraustų žydams apsigyventi Trakuose, *LMAB*, f. 301–164, l. 2.

⁹ 1824 m. Abraomo Lavreckio prašymas Trakų magistratui, *ibid.*, f. 301–163, l. 1.

ankstesne, 1646 m., karaliaus Vladislavo IV privilegija, žydams rabinams apskritai buvo uždrausta apsigyventi Trakuose¹⁰.

Vilniaus gubernijos vietinė valdžia dėl karaimų išskirtinės teisės gyventi Trakuose neturėjo vieningos nuomonės. Štai Vilniaus civilinis gubernatorius Petras Hornas, susipažinęs su teismuose nagrinėta karaimų ir žydų byla, 1826 m. parengė pažymą Valdančiajam Senatui, kurioje aiškino, kaip šį klausimą vertino vietos valdžios pareigūnai, įpareigoti išsakyti savo nuomonę. Anot jo, dar 1815 m. žydų iškeldinimui iš Trakų nepritarę apskrities bajorų maršalas (Jokūbas Godačevskis) ir gubernijos prokuroras, įrodinėję, kad mieste sumažėtų gyventojų ir smuktų prekyba. O karališkųjų privilegijų galiojimo klausimą, jų manymu, gali spręsti tik aukščiausioji valdžia. Tačiau, karaimams nepritarus panašioms nuomonėms ir kreipusis į Aleksandrą I su prašymu atsižvelgti į jų buvusias privilegijas, imperatorius paliepęs Valdančiajam Senatui išnagrinėti karališkąsias privilegijas karaimams ir pateikti savo nuomonę. Senatas savo ruožtu oficialiai užklausė Vilniaus gubernijos administraciją, kaip ji vertina susiklosčiusią situaciją. Tiek civilinis gubernatorius Petras Hornas, tiek Vilniaus izdo rūmai padarė tą pačią išvadą: būtina atsižvelgti į karaimų privilegijas ir iškeldinti iš miesto žydų šeimas (tuo metu Trakuose gyveno 13 žydų šeimų), nustatant tam vienerių metų terminą¹¹. Tik po trejų metų (1829) Valdančiojo Senato III departamentas, kurio kompetencijai priklausė Vakarų gubernijų civilinių ieškinių apeliacija, priėmė sprendimą tik karaimų privilegijų galiojimo klausimu. Jis konstatavo, kad Trakų žydams karaimams suteiktos privilegijos, kuriomis jiems buvo suteikta teisė gyventi Trakuose ir užsiimti verslais, t. y. 1646 m. Vladislavo IV privilegija ir visos kitos, kurias 1776 m. patvirtino paskutinis karalius Stanislovas Augustas, „iš tikrųjų egzistavo ir nebuvo užginčytos iki 1810 m, kai prasidėjo ši byla“. Todėl, Senato manymu, privilegijos „gali būti pripažintos galiojančiomis“. Senato nuomonei pritarė imperatorius ir jai buvo suteiktas įstatymo statusas. Tuo tarpu žydų iškeldinimo iš Trakų klausimą III departamentas perdavė svarstyti I departamentui, rengusiam šalies įstatymus¹². Karaimų byla dar kelis metus keliavo po aukščiausias imperijos valdymo institucijas, kol Nikolajus II 1835 m. sausio 7 d. įsaku pasirašė Valstybės tarybos nuomonę, kuri skelbė, kad patvirtinamos Lenkijos karalių privilegijos, suteikiančios karaimams išskirtinę teisę gyventi Trakuose. Dėl žydų buvo nutarta, kad jie privalo pasirinkti kitą gyvenamąją vietą. Turintiems nekilnojamąją nuosavybę leista išsikelti iš Trakų per penkerius metus, neturintiems nuosavybės skyrė vienerių metų terminą, o sudariusiems rangos sutartis – du mėnesius po to, kai pasibaigs sutarties galiojimo laikas¹³.

Nuo 1840 m. iki XIX a. 7-ojo dešimtmečio Trakuose negyveno nė vienas žydas. Susidarė paradoksali situacija, kai likusieji miesto gyventojai, netekę jų paslaugų amatų ir prekybos srityse, neįstengė plėtoti verslo ir prekybos. Aišku, tai nebuvo pagrindinis veiksnys, lėmęs miesto ekonominę stagnaciją. Čia turėjo reikšmės laikinai panaikinta Trakų apskritis (1840–1843 m.) ir nepalankios ekonominės plėtros sąlygos, blogiusios miesto materialinę padėtį¹⁴. Todėl, kai XIX a. 6-ojo dešimtmečio pabaigoje eilinį kartą

¹⁰ Išrašas iš Trakų magistrato 1824 m. liepos 28 d. protokolo, *ibid.*, I. 2–3.

¹¹ *Ibid.*, f. 301–164, I. 1–5.

¹² *Полное собрание законов Российской империи*, изд. 2 (toliau – *ПСЗ*), т. 6, № 3136.

¹³ *Ibid.*, ð. 10. ¹ 7735.

¹⁴ Žr.: Z. Mediškauskienė, 1835–1839 m. Vilniaus gubernijos administracinio suskirstymo pertvarkymas, *Istorijos akiračiai*, Vilnius, 2004, p. 341–362.

grįžta prie minties naikinti žydams taikomus apribojimus, miestas pareikalavo gražinti juos į Trakus. Miesto krikščionių bendruomenė, galbūt valdžios inspiruota (prieš priimant sprendimus, paprastai buvo aiškinamasi vietos gyventojų nuomonė), 1859 m. kreipėsi į Vilniaus generalgubernatorių prašydama panaikinti draudimą žydams gyventi Trakuose. Miestiečių atstovai teigė, kad žydų išvaymas turėjo neigiamų pasekmių miesto gerovei. Mat karaimai, kurių rankose buvo sutelkti amatai ir prekyba, negalėjo aprūpinti miesto reikalingais meistras ir amatininkais, tiekti būtiniausių maisto produktus ir prekes, tad jas miesto gyventojai įsigydavo Vilniuje. Sugražinus į Trakus žydus, išaugtų gyventojų skaičius, pagyvėtų prekyba, o tai duotų naudos tiek miestui, tiek valstybės išdui. Miestiečius palaikė Vilniaus civilinis gubernatorius Pochvistjevas¹⁵.

Karaimų bendruomenės kontrargumentai valdžios nuomonės nė kiek nepaveikė, tačiau buvo reikšmingi tuo, kad atskleidė bendruomenės siekį užsitikrinti saugų ir ramų gyvenimą. Marko Lavreckio, Eliašo, Juozapo ir Izaoko Kobeckių, Danieliaus Chorimkos, Nasono Moškevičiaus, Gedeono Paleckio, Chilkijos Dubinsko, Natano Bezekovičiaus ir Joakimo Lavrinovičiaus pasirašytame prašyme, kuris buvo įteiktas generalgubernatoriui Vladimirui Nazimovui 1859 m. spalio 29 d., karaimai įrodinėjo, kad žydų įkurdinimas Trakuose nė kiek nepaveiks miesto ekonomines perspektyvas. Jie teigė, kad Trakų geografinė padėtis nėra palanki pramonei ir prekybai, nes yra nuošalėje, toliau nuo pagrindinių kelių. Arti esantis Vilnius leidžia gyventojams apsirūpinti būtiniausiais dalykais, be to, miestui pakanka savų amatininkų ir prekeivių. Mažas gyventojų skaičius turįs savų privalumų: mieste vyrauja patriarchalinė laisvė, tyła ir ramybė. Gyvendami atskirai nuo žydų karaimai visais laikais jautėsi saugūs nuo žydų persekiojimo dėl religijos skirtumų. Toliau jie teigė, kad kartu su žydais miestą užgrius betvarkė ir negerovės, plaukiančios iš žydų polinkio tinginiauti, atsinaujins karaimų ir žydų religinė nesantaika, bus pakirsti visuotinės gerovės pamatai. Gyvendami šalia žydų karaimai „gali netekti moralės normų, darbštumo ir išdidaus orumo, kuriais jie didžiuojasi“. Be to, imperijos plotuose pakanka vietų, kuriose žydai gali gyventi¹⁶.

Nepaisydamos karaimų bendruomenės protestų, vietos valdžia ir vyriausybė, spaudžiamos Žydų reikalų komiteto, vis dėlto pripažins, kad žydų įkurdinimas Trakuose gali pakelti miesto gerovę, ir 1862 m., darydama išimtį, atvers jiems miestą, kuris įėjo į 50 varstų pasienio zoną, nustatytą žydams dar 1825 m.¹⁷

VALDŽIOS POZICIJA KARAIMŲ ATŽVILGIU

Rusijos imperijos valdžia prisijungtų žemių pavaldinius skirstė į krikščionis ir nekrikščionis, išpažįstančius netapačius tikėjimus: musulmonų, judėjų ir karaitų. Tarp dviejų pastarųjų išvelgė nedidelius skirtumus, kildindama juos iš vieno kamieno, bet atskirdama tikybos požiūriu. Viešajame diskurse šiems skirtumams pabrėžti vartoti du terminai: *hydai karaimai* ir *hydai rabinai*. Formuojantis valstybės politikai sudėtingu

¹⁵ Vidaus reikalų ministerijos Policijos departamento 1859 m. rugpjūčio 28 d. raštas Vilniaus generalgubernatoriui, *LVA*, f. 378, BS, 1847, b. 436, л. 137–138; Vilniaus civilinio gubernatoriaus 1859 m. rugsėjo 21 d. raštas Vilniaus generalgubernatoriui, *ibid.*, l. 141.

¹⁶ Trakų karaimų 1859 m. spalio 29 d. prašymas Vilniaus generalgubernatoriui V. Nazimovui, *ibid.*, l. 147–156.

¹⁷ Vidaus reikalų ministerijos 1862 m. gegužės 3 d. raštas Vilniaus generalgubernatoriui, *ibid.*, l. 216.

žydų klausimu, prireikė specialių įstatymų, aptariančių karaimų teises, tam, kad jiems nebūtų taikomi judėjams skirti apribojimai. Kitaip tariant, tautinėje politikoje vadovautasi nuostata traktuoti karaimus kaip nekrikščionis, kurie nekėlė judėjams būdingų problemų. Karaimus liečiantys įstatymai dažniausiai atrodė kaip žydams skirtų įstatymų teisinė išlyga. Kita vertus, XIX a. I pusėje paskelbti įstatymai suteikė karaimams tam tikrų lengvatų, kurios teisiniu požiūriu pamažu juos atskyrė nuo žydų.

Taigi Rusijoje gyvenusiems karaimams, skirtingai nuo žydų, leista gyventi, jei panorėtų, visoje Rusijos teritorijoje. Dar 1794 m. Taurijos karaimams leista valdyti dvarus ir juos paveldėti, o 1795 m. jiems panaikinti dvigubi mokesčiai. Tačiau Taurijos gubernijos administracijai įsakyta akylai stebėti, kad į karaimų bendruomenę nepatektų žydai rabinai¹⁸. Šie įstatymai buvo pritaikyti Lietuvos karaimams. Valdžia jiems darė ir kitų ne itin reikšmingų nuolaidų. Įstatymų leidėjai nematė reikalo kurti visumą normų, specialiai apibrėžiančių karaimų bendruomenės teises. Šia nuostata iškalbingai patvirtina faktas, jog 1835 m. balandžio 13 d. „Žydų nuostatai“, kiek sušvelninę bendruomenės diskriminaciją, buvo skirti ir karaimams. Mat nuostatų 21 straipsnis skelbė: „karaimai, be tų teisių, kurios suteikiamos žydams, taip pat naudojami teisėmis, jiems suteiktomis atskiromis privilegijomis ir nutarimais“¹⁹. Į tendenciją laikyti karaimus nelygius „prigimtiniais gyventojams“, t. y. senbuviams, ir išskirti juos kaip nevisateisių gyventojų grupę atkreipė dėmesį prisiekusysis tarėjas M. Myšas, XIX a. pabaigoje sudaręs Rusijos įstatymų, skirtų žydams, žinyną²⁰.

Kaip teisinis subjektas karaimai patekdavo į įstatymų leidėjų akiratį tik tuomet, kai kildavo precedentai, kurie rodė, kad viešajame diskurse abi bendruomenės nebuvo tapatinamos. Karaimams liautasi taikyti draudimą samdyti tarnus krikščionis, kurių paslaugomis naudotasi namų ruošoje (1839 m. gruodžio 10 d. įsakas), nesibaiminant jų religinės įtakos samdiniams. Tuo tarpu žydų bendruomenei šis draudimas galiojo iki 1887 m., kai visuomenės socialinė ir ekonominė raida privertė panaikinti apribojimą²¹.

Rusijos imperijoje galimybę siekti aukštesnio socialinio statuso žmogui, kilusiam iš mokestinių luomų, suteikė perėjimas į garbės piliečių kategoriją. Į Jekaterinos II sukurtą, o Nikolajaus I sustiprintą socialinį sluoksnį galėjo patekti nekilmingieji, įgiję aukštąjį išsilavinimą arba išsitarnavę civilinius rangus bei karininko laipsnį, asmeninių bajorų, stačiatikių, liuteronų bei reformatų dvasininkų vaikai, taip pat pirmosios gildijos pirkliai. Garbės piliečio vardo patrauklumą stiprino šio sluoksnio teisės, suartinančios jį su bajorų luomu. Garbės piliečiai buvo atleisti nuo pagalvės mokesčio, nėjo rekruto prievolės, jiems netaikyta kūno bausmė, žeminusi mokestinių luomų žmogiškąjį orumą²². Aptariamuoju laikotarpiu žydų kilmės asmeniui kelią į elitinį visuomenės sluoksnį atvėrė tik sunkiai pasiekiamas aukštasis išsilavinimas, puikiai baigtas gimnazijos kursas arba ypatingi nuopelnai valstybei. Tuo tarpu jis buvo neprieinamas žydų pirkliams ir dvasininkams. Karaimų bendruomenė teisę į garbės pilietybę išsikovojo palyginti vėlai,

¹⁸ ПСЗ, изд. 1, т. 23, № 17265, 17340.

¹⁹ ПСЗ, изд. 2, т. 10, № 8054.

²⁰ М. И. Мыш, *Руководство к русским законам о евреях*, С.-Петербург, 1892, с. 12.

²¹ Ibid., с. 32, ПСЗ, изд. 2, т. 14, № 12963.

²² Žr.: L. Zasztowt, Wprowadzenie kategorii *poczetych grażdan* do struktur stanowych Cesarstwa Rosyjskiego w XIX wieku, *Z dziejów kultury prawnej*, Studia ofiarowane Profesorowi Juliuszowi Bardachowi w dziewięćdziesięciolecie urodzin, Warszawa, 2004, s. 169–180.

kai žymus Eupatorijos pirklys Sima Bobovičius pareiškė norą tapti garbės piliečiu. 1843 m. šį precedento neturintį atvejį svarstė Valstybės taryba, padariusi išvadą, jog karaimų kilmės pirklius galima įsileisti į garbės piliečių sluoksnį²³.

Valdžia atsižvelgė į abiejų bendruomenių religinius ir vertybinius skirtumus, kai nutarė karaimams netaikyti ekonomiškai svarbių apribojimų gaminti svaigalus bei jais prekiauti. Toks apribojimas žydams buvo įvestas 1845 m. Tuo tarpu valdžios sluoksniuose buvo susiformavusi nuomonė, jog karaimų požiūris į tikėjimo dogmas, jų moralinė ir pilietinė elgsena iš esmės skiriasi: „karaimai vertina sėslų gyvenimo būdą, siekia suartėti su vietos gyventojais, noriai verčiasi žemdirbyste, garsėja darbštumu ir griežtomis moralės normomis“. Kitaip tariant, maža kitatikių bendruomenė valstybei yra naudinga. Todėl 1850 m. buvo nutarta, jog nėra priežasčių, kurios verstų atimti iš bendruomenės svarbų pragyvenimo šaltinį, juolab drausti jiems gyventi smuklėse²⁴.

XIX a. I pusėje ilgą laiką nebuvo svarstomas Lietuvos karaimų religinės bendruomenės pavaldumo klausimas. Ji egzistavo beveik autonomiškai, senuoju papročiu religinių reikmių tenkinimą deleguodama išrinktajam dvasininkui. Kai 1837 m. buvo įsteigta Taurijos karaimų dvasinė valdyba, kurią sudarė trys dvasininkai – hachanas, hazanas ir šamašas, o valdybos centras paskirtas Eupatorijoje, Lietuvos karaimų bendruomenė dar keliolika metų liko nepavaldi šiai institucijai, tačiau išplėtojo dvasininkų sudėtį: religines paslaugas bendruomenei nuo šiol atliko hachanas, du hazanai ir šamašas²⁵. 1847 m. Trakų bendruomenė, siekusi religinės autonomijos, prašė valdžios įsteigti vietinę dvasinę valdybą, tačiau 1850 m. Vakarų gubernijų karaimai buvo priskirti Taurijos dvasinės valdybos žinybai ir jiems pritaikyti nuostatai, skirti tenykščiams dvasininkams. Taip pat buvo įvesta speciali gimimo, santuokų ir mirties metrikų surašymo tvarka, nustatyta liudininkų priesaikos forma, panaši į krikščionių priesaiką²⁶. Tik 1863 m. valdžia pripažins, kad tikslinga steigti antrąją karaimų dvasinę valdybą Trakuose, kuri pradės veikti 1869 m.²⁷

PASTANGOS ĮGYTI AUKŠTESNĮ LUOMINĮ STATUSĄ

Valdžios nuostatos ir veiksmai, suteikiantys karaimams tam tikrą lengvatų, nekeitė jų priklausymo mokestiniam arba neprivilegiuotam miestiečių luomui. Kurį laiką tokia padėtis tenkino bendruomenę. Miestiečiams suteikta teisė verstis amatais ir prekyba leido prasimanyti lėšų pragyvenimui. Tačiau materialinės padėties požiūriu bendruomenės nariai buvo nusiteikę pesimistiškai: smulki prekyba, daržininkystė, svaigalų pardavimas, padieniai darbai – visi tie verslai, kuriais vertėsi dauguma karaimų, palaikė egzistenciją, bet neleido taisyti materialinės padėties bandant jėgas kitose veiklos sferose. Vietos valdžia, susidurdama su karaimais tuomet, kai jie primindavo apie save, vienbalsiai teigė, jog jie gyvena kukliai ir nepasiturinčiai²⁸. Tarp karaimų retai pasitaikydavo asmenų, sėkmingai plėtojusių nuosavą verslą. XIX a. 4-ajame dešimtmetyje pirmajai gildijai

²³ ПСЗ, изд. 2, т. 18, № 17328.

²⁴ ПСЗ, изд. 2, т. 25, № 24715.

²⁵ ПСЗ, изд. 2, т. 12, № 9991; Trakų karaimų bendruomenės 1843 m. spalio mėn. visuotinės sueigos nutarimas, LMA, f. 301–272, l. 13.

²⁶ Trakų horodničiaus 1847 m. balandžio 11 d. raportas Vilniaus civiliniam gubernatoriui Begičevui, ibid., l. 42; ПСЗ, изд. 2, т. 25, № 24634.

²⁷ ПСЗ, изд. 2, т. 38, № 39460; H. Kobeckaitė, op. cit., p. 53.

²⁸ LVIA, f. 378, BS, 1847, b. 436, l. 72.

priklausė Trakų pirklys Markas Špakovskis, dviejų pelningų namų Vilniuje savininkas. Sudaręs rangos sutartį su Vilniaus miesto dūma jis rinko grindinio, vartų bei prekybos žuvimi mokesčius, t. y. turėjo vieną svarbesnių miesto pajamų šaltinių. Pirmosios gildijos pirklių sąrašuose jis figūravo mažiausiai dešimt metų, o tai rodė stabilią jo turtingą padėtį²⁹.

Nedidelės miestiečių luomo galimybės vertė bendruomenę periodiškai reikalauti išskirtinio statuso, kurį apibrėžė Abiejų Tautų Respublikos buvę valdovai, taip pat sudaryti sąlygas, kurios leistų kirsti miestiečių luomo ribas. Aktyvius veiksmus paskatino banalus atvejis, parodęs, kad tarp galiojančių įstatymų ir kasdienio gyvenimo praktikos egzistavo gili praraja. Nepaisydami imperijoje nustatytos tvarkos trys Trakų karaimai – Morelis Kaplanovskis, Juozapas Kobeckis ir Jonas Špakovskis – 1847 m. pareiškė norą siekti valstybės tarnybos, kuri leido išeiti iš mokestinio luomo ir priklausyti valdininkų sluoksniui³⁰. Iki 1827 m. spalio 14 d. įsako darbą civilinėse įstaigose galėjo gauti asmenys, kilę iš mokestinių luomų, pirmiausiai – miestiečiai. Paskelbus įsaką, į valstybės tarnybą galėjo pretenduoti tik asmeniniai ir kilminiai bajorai, pirmosios gildijos pirklių, krikščioniškų konfesijų dvasininkų, mokslininkų ir menininkų vaikai³¹. XIX a. pirmajame ketvirtyje karaimai laisvai naudojosi galimybe gauti tarnybą. Morelio Kaplanovskio tėvas Leobaras daugiau kaip 20 metų tarnavo prisiekusiuoju vertėju Upytės apskrityje, tad pagal įstatymus galėjo tapti garbės piliečiu ir net pretenduoti į asmeninę bajorystę. Tačiau pritrūkęs lėšų, reikalingų įsigyti garbingus vardus, jis nesirūpino pakilti socialinės hierarchijos laipteliais. Pats Morelis laisvai parsisamdęs tarnavo Trakų žemės teisme, vėliau – miesto Rotušėje. Savo ruožtu Juozapas Kobeckis tarnavo pašto raštininku Panevėžio apskrityje, vėliau parsisamdė tvarkyti Trakų žemės teismo bylas³². Tai buvo smulki tarnyba, kuri neteikė nuolatinių pajamų ir už kurią nesuteikdavo rangų.

Kai Vilniaus civilinis gubernatorius Begičevas neigiamai įvertino M. Kaplanovskio, J. Kobeckio ir J. Špakovskio prašymą, motyvuodamas tuo, jog jie yra miestiečiai, prašytojai pareikalavo deramai išsiaiškinti tikrąsias karaimų teises ir parašė Vidaus reikalų ministrui skųsdamiesi gubernijos administracijos priespauda. Jie aiškino esą įsitikinę, jog priklauso ypatingai socialinei kategorijai, kuri skiriasi nuo visų mokestinių luomų, ypač miestiečių, o juolab – nuo žydų. Remdamiesi Abiejų Tautų Respublikos valdovų raštais ir privilegijomis, įrodinėjo teisę į atskirą savivaldą, nepavaldumą miestų valdžiai, įrodanti jų nepriklausymą miestiečių luomui, taip pat apeliavo į suteiktą galimybę įsigyti dvarus. Karaimų nuomone, bendruomenės teisių visuma leido prilyginti juos bajorams, o tai, kad jiems suteikti dovanojimai ir privilegijos liko neįtraukti į Rusijos įstatymų sąvadą, rodo tik tai, kad jų statuso klausimas nėra galutinai išspręstas³³. Spaudžiamas aukštesnės valdžios gubernatorius užklausė Lucko apskrities teismą ir Senovės mylėtojų draugiją Odesoje, t. y. tas institucijas, kuriose, anot karaimų, buvo saugomos jų privilegijos. Lucko teismas atsiuntė nuorašus Lietuvos didžiųjų kunigaikščių Vytauto ir Aleksandro, Lenkijos karaliaus Zigmanto III Vazos privilegijų, suteikusių karaimams asmeninę laisvę,

²⁹ Vilniaus miesto dūmos posėdžių protokolai, 1830 m., *LVI A*, f. 937, ap. 1, b. 1230, l. 60–61; Vilniaus pirklių sąrašai, 1841 m., *ibid.*, b. 3217, l. 169.

³⁰ Vidaus reikalų ministro 1847 m. gruodžio 13 d. raštas Vilniaus generalgubernatoriui F. Mirkovičiui, *ibid.*, f. 378, BS. 1847, b. 436, l. 1.

³¹ *ПСЗ*, изд. 2, т. 2, № 1468.

³² Vilniaus civilinio gubernatoriaus A. Roseto 1855 m. gegužės 28 d. raportas Vilniaus generalgubernatoriui I. Bibikovui, *LVI A*, f. 378, BS, 1847, b. 436, l. 64–65.

³³ *Ibid.*, l. 20–22.

atleidusių juos nuo karo tarnybos, o jų vaitams ir seniūnams pavedusių nagrinėti teises bylas. Senovės mylėtojų draugija atsiuntė originalus Jono Sobieskio ir Stanislovo Augusto privilegijų, kurios patvirtino karimų teisių neliečiamumą. Begičevui privilegijos nedarė išpūdžio. Atkakliai laikydamasis įstatymų raidės jis pakartojo, kad Rusijos imperijos įstatymai skiria karimus ir žydus, netaiko jiems tų pačių įstatymų, bet karimai priklauso miestiečių luomui, todėl negali atlikti valstybės tarnybos³⁴.

Karimų stojimo į valstybės tarnybą klausimą 1855 m. teigiamai išsprendė Žydų reikalų komitetas po to, kai gavo liaudies švietimo ministro paklausimą, ar jis gali suteikti tarnybą Maskvos universiteto absolventui gydytojui Kaplanovskiui ir Rišeljė vardo licėjaus auklėtiniui Kobeckui. Komitetas patvirtino, kad įgijusiems mokslo laipsnius ir gydytojų profesiją karimams netaikytinas Nikolajaus I slaptas paliepimas (1844 m. balandžio 10 d.), duotas liaudies švietimo ministrui, vengti į valstybės tarnybą priimti išsilavinusius žydus³⁵. Galimas daiktas, kad panaši įstatymo traktuotė padėjo gauti tarnybą atkakliai jos siekusiui Juozapui Kobeckui iš Trakų. 1860 m. Kauno gubernijos valdyboje jis ėjo skyriaus viršininko padėjėjo pareigas ir turėjo kolegijos registratoriaus rangą³⁶.

Gerai įsisąmoninta patirtis, kad bendruomenės teisių neapibrėžtumas kelia pavojų pasklisti po žemesniuosius luomus ir galbūt netekti kolektyvinio tapatumo, vertė karimus imtis ryžtingų veiksmų. 1853 m. viduryje Trakų bendruomenės įgaliotiniai – vyresnysis hachanas Morelis Kaplanovskis ir Juozapas Kobeckis – įteikė gubernijos valdžiai išpūdingą pluoštą buvusių valdovų privilegijų originalų ir nuorašų (iš viso 30 vienetų) ir pateikė nuolankiausią prašymą. Jame išsakė pageidavimą, kad imperijos valdžia suteiktų karimams socialinį statusą tarp mokestinio ir privilegijuoto luomo, panašų į bajorų statusą. Jie reikalavo teisės į paveldimą garbės piliečio vardą, taip pat tokios teisės į valstybės ir karo tarnybą, kurią turėjo asmeniniai bajorai, neribotos galimybės vaikams mokytis visų tipų mokyklose ir nepavaldumo miesto valdžiai. Nuo mokestinių luomų juos turėjo atskirti kūno bausmės ir rekrūto prievolės panaikinimas (karimai neatliko natūralios rekrūto prievolės, bet mokėjo už rekrūto pristatymą), nuosavas pirmosios instancijos teismas ir apeliacija į apskrities teismą, kuris nagrinėjo bajorų bylas. Taip pat reikalavo, kad būtų sudarytos sąlygos pagerinti bendruomenės narių materialinę būklę: suteikti lengvatas prekyboje atleidžiant nuo maito ir kitų mokesčių jų gabenamas prekes, 25 metams atleisti karimus nuo miesto rinkliavų ir miestietišku prievolių, kurias sudarė pastotės, kelių taisymas, miesto sargyba ir rinkliavos policijos išlaikymui. Galiausiai prašė karimų nevadinti žydais, bet Rusijos karimais, išpažįstančiais Senąjį Testamentą. Būtent šiuo laikotarpiu kilo idėja Trakuose turėti atskirą dvasinę valdybą³⁷.

Atkakliai gynė išskirtinę bendruomenės poziciją santykiuose su Trakų miesto valdžia, kuri vertino karimus kaip eilinius miestiečius. Labiausiai juos žeidė krikščionių bendruomenės nenoras rinkti karimus aukštesnėms pareigoms miesto savivaldoje, nors, atrodo, rinkimuose paprastai dalyvavo, o Trakų rotušėje posėdžiavo iš jų išrinktas ratmanas³⁸. XIX a. 6-ajame dešimtmetyje primygtinai reikalavo taikyti išimtį ir vieną iš

³⁴ Ibid.

³⁵ Išrašas iš 1855 m. gegužės 3 d. Žydų reikalų komiteto posėdžio protokolo, *ibid.*, l. 80.

³⁶ Žinios apie karimų bendruomenę, 1860 m., *ibid.*, l. 178.

³⁷ Trakų karimų bendruomenės 1853 m. liepos 29 d. nuolankiausias prašymas, *ibid.*, l. 43–44.

³⁸ Trakų karimų bendruomenės įgaliotinių 1851 m. lapkričio 23 d. raštas Vilniaus civiliniam gubernatoriui A. Rosetui, *LMAB*, f. 301–190, l. 4.

dviejų miesto burmistrų vietų, kurias paprastai užėmė bajorai arba valdininkai, atiduoti karaimams, juolab kad jie sudarė miestiečių daugumą. Tačiau tai nereikšė, kad sutiko išlaikyti miestiečių statusą, jie tik pageidavo miesto savivaldoje turėti atskirą pareigūną, kuris gintų bendruomenės interesus. Vilniaus gubernijos valdžia šį prašymą įvertino palankiai. Tačiau lieka neaišku, ar dėl karaimų burmistro rinkimų aukščiausioji imperijos valdžia atsižvelgė į jos tarpininkavimą³⁹.

XIX a. viduryje Vilniaus gubernijos valdžia iš dalies buvo linkusi pripažinti karaimų bendruomenės reikalavimų pagrįstumą. Vilniaus civilinis gubernatorius Arkadijus Rosetas 1855 m. gegužės mėnesį parengė pranešimą apie Lietuvos karaimų bendruomenės padėtį, kurį įteikė generalgubernatoriui Iljai Bibikovui. A. Rosetas susipažino su karaimų nuolankiuoju prašymu ir detalai išnagrinėjo jų pateiktus dokumentus – XVI–XVIII a. karališkąsias privilegijas, Trakų vaivadų potvarkius ir kitus aktus, suteikusius karaimams asmeninę laisvę, teisę į nuosavybę, mokesčių ir prievolių lengvatas, nustačiusius bendruomenės teismo ir savivaldos tvarką. Atsižvelgdamas į tai, kad nedidelė valdinių grupė, „pasižyminti aukštos moralės savybėmis ir visiškai atsidavusi sostui“, gyvena nepasiturinčiai ir nepajėgi atlikti miestietišku prievolių, gubernatorius siūlė atidžiai išklausyti karaimus ir nusileisti jų prašymams. Jo manymu, sėkmingai baigusiesiems mažiausiai apskrities mokyklą dvasininkų, mokslininkų ir menininkų, jeigu jų atsirastų bendruomenėje, vaikams, taip pat turintiesiems patirties kanceliarijų raštvedyboje, verta suteikti galimybę tapti valdininkais. Visiškai įmanomu dalyku jis laikė bendruomenės savivaldą beveik ankstesniuoju pavidalu, bet susiaurintomis teisėmis: karaimų išsirinktą vaitui patikėti bendruomenės administravimą ir smulkias teises bylas, leisti jam „taikyti pataisomąsias priemones nestropių ir pasileidusiųjų atžvilgiu“ ir kitaip palaikyti bendruomenės narių gerą elgesį. Tačiau, anot jo, karaimų civilinės ir kriminalinės bylos, panašiai kaip visų miestiečių, turėjo likti Rotušės kompetencijoje. A. Rosetui atrodė nepagrįsti karaimų reikalavimai suteikti jiems aukštesnį luominį statusą. Jo manymu, bendruomenės padėtis pasikeistų, jeigu jai būtų taikomos *visos* miestiečių krikščionių teisės, tuomet jie galėtų nevenskti *visų* privalomų priedermių: mokėti žemskines rinkliavas ir atlikti miestietiškas prievoles. Juolab kad ir LDK laikais karaimai priklausė miestiečiams⁴⁰.

Galima daryti prielaidą, kad A. Roseto nuomonė tapo žinoma karaimams ir suteikė vilčių, kad valdžia pagaliau atsižvelgs į jų savitumą, nes 1855 m. spalio mėnesį Sevastopolio karaimų bendruomenės vyresnysis hazanas G. Firkovičius kreipėsi į Vilniaus generalgubernatorių, prašydamas prie A. Roseto siūlymų pridurti karaimų pageidavimą jų gabenamoms prekėms netaikyti maito mokesčio, kurio jie nemokėjo nuo karaliaus Stepono Batoro laikų. Nuskambėjo ir naujas prašymas įsteigti Trakuose karaimų mokyklą, kurioje „jaunimas pramoktų tikybos taisyklių ir moralės normų“. Pabrėždamas karaimų kilmės ir istorijos savitumą, G. Firkovičius siūlė juos oficialiai vadinti „karaimais-izraelitais“⁴¹.

Po pusės metų nesulaukdami rezultato į valdžią kreipėsi iškiliausi bendruomenės autoritetai – karaimų dvasinis mokytojas, archeologas ir istorikas, Imperatoriškos geografijos draugijos, Vilniaus archeologijos komisijos, Odesos senovės mylėtojų ir kitų

³⁹ Vilniaus gubernijos valdybos 1855 m. gegužės 13 d. raštas generalgubernatoriui I. Bibikovui, *LVA*, f. 378, BS, 1847, b. 436, l. 47–49.

⁴⁰ *Ibid.*, l. 56–77v.

⁴¹ G. Firkovičiaus 1855 m. spalio 31 d. raštas I. Bibikovui, *ibid.*, l. 53.

mokslo draugijų narys Abraomas Firkovičius ir eilinį kartą vyresnysis hazanas G. Firkovičius. 1856 m. liepos 17 d. jie įteikė raštą Vilniaus generalgubernatoriui V. Nazimovui, kuriame aprašė karaimų kilmę, istoriją ir šiuolaikinę bendruomenės padėtį, kartojo ankstesnius prašymus „atsižvelgti į nedidelį karaimų skaičių, jų dorą gyvenimo būdą“ ir suteikti platesnių teisių visuomeninėje, ekonominėje ir švietimo srityse⁴².

Bendruomenės balsas galiausiai buvo išgirstas. Karaimų asmeninių ir visuomeninių teisių problemą svarstė Asmeninė Jo Imperatoriškosios Didenybės kanceliarija. 1860 m. viduryje buvo nutarta sudaryti specialią komisiją ir jai pavesti sukurti karaimams skirtą įstatymo projektą. Komisijos darbas buvo rezultatyvus, nes 1863 m. balandžio 8 d. imperatorius Aleksandras II patvirtino Valstybės tarybos nuomonę „Dėl karaimų teisių nustatymo“. Šiuo įstatymu karaimų teises galutinai atskirta nuo žydų teisių ir liepta karaimų atžvilgiu taikyti bendrus imperijos įstatymus „atsižvelgiant į tai, kuriam luomui jie priklauso“. Tačiau aiškiai buvo suformuluota, kad bendruomenė lieka miestiečių luomo, tik tampa laisva nuo pastotės prievolės pinigais ir natūra. Siekti aukštesnio statuso leista asmeniškai, pirmiausiai tiems, kuriuos bendruomenė išsirinks savo dvasininkais. Dvasininkams ir jų vaikams leista nemokėti išdo mokesčių ir netaikyti kūno bausmės. Vyresnieji ir jaunesnieji dvasininkai, atliekantys pareigas ne mažiau kaip 12 metų, galėjo įgyti asmeninio garbės piliečio vardą, o aukščiausieji dvasininkai – hachanai – paveldimą garbės piliečio vardą. Be to, Trakų karaimų bendruomenei buvo leista išsirinkti aukščiausią dvasinę valdžią ir įsteigti savo mokyklą⁴³.

IŠVADOS

XIX a. I pusėje Rusijos imperijos socialinė politika, siekusi unifikuoti prisijungtų žemių visuomenės grupes, mažai atsižvelgė į jų įvairovę ir skirtingus statusus, susiformavusius LDK laikais. Visuomenės padalijimu stambiais luomais, turinčiais skirtingai atseiktas teises ir atitinkančiais skirtingas pareigas valstybei, ketinta absorbuoti aibę grupelių, subgrupių ir tarpinių sluoksnių. Rusijos imperijos socialinio gyvenimo specifika buvo ta, kad valstybė skatino luomų telkimąsi į bendruomenes ir korporacijas su daugiau ar mažiau išreikštomis savivaldos funkcijomis ir kolektyvine atsakomybe. Tai leido efektyviau kontroliuoti visuomenę, užtikrinti mokesčių įplaukas į valstybės išdą, formuoti kariuomenę, palaikyti kaimo ir miesto infrastruktūras, reikalauti paklusti įstatymams ir pan. Valstybė reguliavo visuomenės vertikalųjį socialinį mobilumą, apibrėždama sąlygas, kurios leistų pagerinti socialinį statusą. Šioje vietoje ji taikė skirtingas normas krikščionims ir nekrikščionims.

Kompaktiškai gyvenusi Trakų karaimų bendruomenė ir išsklaidytos Naujamiesčio bendruomenės nariai buvo priskirti nekrikščioniškam miestiečių luomui. Viešajame diskurse, atsižvelgiant į kilmę ir išpažįstamą tikėjimą, karaimams buvo taikomi žydų bendruomenei skirti įstatymai. Tačiau abi bendruomenės Rusijos valdžia skyrė dorovės ir moralės požiūriu (šis leitmotyvas nuolat lydėjo valstybės ir karaimų bendruomenės santykius), todėl karaimams papildomai suteikė kai kurių socialinių ir ekonominių lengvatų.

Savo ruožtu karaimų bendruomenė, kurios sąmonėje gyvavo išskirtinumo tradicija,

⁴² A. ir G. Firkovičių 1856 m. liepos 17 d. raštas V. Nazimovui, *ibid.*, l. 87–91.

⁴³ *ПСЗ*, изд. 2, т. 38, ч. 1, № 39460.

susiformavusi LDK laikais, troško paklusti normoms, kurios leistų grąžinti jos buvusį statusą ir palaikyti etninį tapatumą. Ji užmezgė dialogą su valdžia, trukusį daugiau kaip pusę amžiaus, prašydama, o kartais ir reikalaujama sudaryti bendruomenei palankias gyvavimo sąlygas ir pripažinti jos atskirumą bei teisę išlikti neprarandant kolektyvinio tapatumo. Sprendžiant apibrėžimo ir tapatumo koliziją susidūrė buvusios LDK valdovų ir Rusijos imperijos monarchų valdymo tradicijos mažumų atžvilgiu. Imperijos įstatymams karaimai priešpriešino kur kas palankesnes karališkąsias privilegijas ir sugebėjo įtikinti valdžią, jog pagrįstai reikalauja atidaus dėmesio. Dialogo rezultatas buvo tam tikras kompromisas: karaimams nebuvo pripažintas specifinis statusas, suartinantis juos su privilegijuotais visuomenės luomais, kurių jie tikėjosi išsikvoti, tačiau jie įstatymiškai buvo atskirti nuo žydų, įgijo krikščioniškos miestiečių bendruomenės teises, o jų dvasininkai – dvasininkų luomo teises. Lietuvos karaimų bendruomenei buvo sudarytos sąlygos turėti atskirą dvasinę valdžią, šviesti ir lavinti jaunimą.

Gauta 2006 02 01

Tamara Bairašauskaitė

A COLLISION OF DEFINITION AND IDENTITY: THE QUESTION OF THE SOCIAL STATUS OF LITHUANIA'S KARAIMS IN THE FIRST HALF OF THE 19TH CENTURY

S u m m a r y

The article analyses the dialogue of Lithuania's Karaim community in the first half of the 19th century with the Vilnius governor administration and the supreme authorities of the Russian Empire. Through this dialogue, the small Trakai community, which acted in their own name and that of the Naujamiestis [New Town] community, sought to recover their former legal and social status which had formed in the 14th–18th centuries in the period of the Grand Duchy of Lithuania.

In the first half of the 19th century Russian imperial social policy sought to unify the social groups of the annexed lands; therefore it paid little consideration to their diversity and different statuses. A specific feature of imperial social life was that the state promoted the division of society into big strata, which defined rights and duties to the state. It supported the concentration of the strata into communities and corporations with self-rule functions and collective responsibility, which were more or less expressed. This allowed it to more effectively control society, ensure tax revenues into the state treasury, shape the army, maintain village and city infrastructures, demand laws be obeyed, etc. The state regulated society's vertical social mobility by defining the conditions which would allow people to improve their social status. In this, they applied different norms to Christians and non-Christians.

Lithuania's Karaim community was assigned to the stratum of non-Christian city residents. In consideration of their origin and professed faith, the laws intended for the Jewish community were applied to the Karaims in public discourse. But the governance of both communities differed in respect to morals and morality (this leitmotiv constantly accompanied the relations between the state and the Karaim community), therefore some social and economic privileges were additionally granted to the Karaims.

In turn, the Karaim community whose consciousness included a tradition of being special, a tradition which had formed in GDL times, aspired to conform to the norms which would allow to recover its former status and maintain its ethnic identity. It started a dialogue with the authorities, which lasted for over a half a century, requesting and sometimes even demanding that favourable conditions be created for the community's existence and that its separateness and right to survive without losing its collective identity be recognized. In respect to minorities, the traditions of the former GDL rulers and Russian imperial monarchs clashed in resolving the conflict between definition and identity. The Karaims contrasted the imperial laws with somewhat more favourable royal privileges and were able to convince the authorities that they were justifiably demanding close attention. The result of the dialogue was a certain compromise: there was no recognition for Karaims of a specific status bringing them closer to the privileged strata of society, a status which they hoped to win for themselves, but they were separated by law from the Jews and acquired the rights of a community of Christian city residents while their clergymen acquired those of the clerical stratum. Conditions were created for Lithuania's Karaim community to have a separate spiritual authority and to enlighten and educate their youth.